өлшемде үш образдың портрети параллель сызылады. Бунда жазыўшы Камалдың портретин өз тилинде баянласа, Лепес пенен Халмураттың сыртқы келбетиндеги белгилерди Камалдың ишки психологиясынан (таңланыўынан) береди. Бир сюжетте үш персонаждың характери, психологиясы портретлер жәрдеминде Камал образының динамикасы арқалы бериледи.

Камалдың есиктен кирип, Лепеске өзиниң әлпайымлылығы менен бағыўы ремаркасында «өзиниң» өзлик алмасығы негизинде жазыўшы Камалдың индивидуал характерине силтеме береди. Яғный әлпайымлылық характер Камал образының «жаўдырап бағыў» мимикасы арқалы аңлатылады.

«Қараса», динамиклық портрети менен басланатуғын ремаркада Камалдың биресе Лепеске, биресе Халмуратқа бурылып қарап жалтаң болыў ҳалатын еки персонаж портретин избе-из сүўретлеў менен билдиреди. Лепес бай портрети бизге қара торыдан келген сыпат пенен белгили. Жоқарыдағы келтирилген портретте оның тотығып, исинип кеткен жүзин темир метафорасы менен сүўретлейди. Бунда Лепестиң инисине болған ғәзебин, қәҳәрлениў сезиминиң қаттылығын көрсетиў ушын бет-әлпет портретин темирге мегзетеди. Ал, Халмураттың «бурыннан-ақ сур жүзлери»н индивидуал белгиси сыпатында тәрийиплеп, оның бул жағдайын еле де күшейтип көрсетиўи ағасына болған жек көриў сезимин аңлатып турыпты.

Ишки психологиялық толғаныслар, ыза, кек, ғәзеплениў, қәҳәрлениў сезимлериниң сыртқы көринисте сүўретлениўи портреттиң улыўмалық қәсийети болса, оның образ келбетинде сүўретлениў өзгешелиги индивидуал қәсийетин пайда етеди. Мәселен, Камал портретинде таңланыў сезими жаўдырап бағыўында билдирилсе, Лепестиң ғәзеби жүзиниң темирдей тотығыўында көринеди, ал, Халмураттың жек көриў сезими оның бурынғыдан да бетер сурланған жүзинде сүўретленип тур. Демек, психологиялық толғаныслар ҳәр бир образдың индивидуаллық қәсийетине муўапық түрлише портретлик сүўретлеўлерде өз көринисин табады екен.

Жуўмақлап айтқанда, Қ.Мәтмуратов «Тербенбес» романында образдың миллийлик (рус, қарақалпақ, қазақ миллетиниң ўәкиллери), антропологиялық, психологиялық белгилери портреттиң индивидуал өзгешеликлерин бериў ушын тийкар болып хызмет етсе, өз гезегинде образ белгили бир миллий-этникалық топардың ўәкили сыпатында улыўмалық белгилерди де сәўлелендирген. Бунда ҳәрекет етиўши образлар системасы түрлениўге жүз бурып, ўақыт ҳәм кеңислик майданында баянланып атырған ўақыя-ҳәдийселерге системалы түрде бойсындырылғанлығын көриўимиз мүмкин. Бул арқалы жазыўшы баянлап атырған мәкан ҳәм заманның көринисин оқыўшы санасына көркем ҳәм анық жеткериўге ерисе алған.

Әдебиятлар

1. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. - М.: «Просвещение», 1971, -С.62-63.
2. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2002, 43-б.
3. Имомов М.С. Искусство портрета в прозе С.Айни. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. –Душанбе: 1990. -С.14.
4. Мәтмуратов Қ. Тербенбес (роман). –Нөкис: «Билим», 2004.

РЕЗЮМЕ

Мақолада романдаги портретларнинг индивидуал ва умумий хусусиятлари ҳақида сўз боради. Образ яратишда портретнинг индивидуал ва умумий хусусияти катта аҳамият касб этади. Романда макон ва замон тасвирини баён қилишда бу хусусиятлар асосий вазифани бажаради. Ишимизда ёзувчи Қ.Матмуратовнинг «Тербенбес» романида портретни илмий таҳлил қилиш асосида унинг образ яратиш маҳорати, ўзига хослигини аниқлашга ҳаракат қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются индивидуальные и общие характеристики портретов романа. Индивидуальные и общие черты портрета играют важную роль в создании образа. Эти особенности играют ключевую роль в правдивом изображении пространства и времени в романе. В своей работе на основе научного анализа портрета в романе «Тербенбес» писателя К. Матмуратова мы пытаемся определить его мастерство и оригинальность в создании образов.

SUMMARY

The article examines the individual and general characteristics of the portraits of the novel. The individual and general features of the portrait play an important role in the creation of the image. These features play a key role in the novel's faithful portrayal of space and time. In our work, based on the scientific analysis of the portrait in the novel "Terbenbes" by the writer K. Matmuratov, we try to determine his image-making skill, originality.

СИРОЖИДДИН САЙЙИД ИККИЛИК ШЕЪРЛАРИНИНГ ҒОЯВИЙ – ЭСТЕТИК МОҲИЯТИ

Г.Дошанова – *катта ўқитувчи*
Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: иккилик шеърий шакли, жанр, бадиий маҳорат, палиндром, метафора,поэтик усул, дидактик мазмун.

Ключевые слова: двоестрочная форма стихов, жанр, художественный навык, палиндром, метафора, поэтический стиль, дидактическое содержание.

Key words:dual poetic forms,genre, artistic mastery, palindrome, metaphor, poetic style, didactic content.

Ўзбек адабиёти сўз санъати тарихида кўп асрлик даврни қамраб олади. Эпик асарларнинг кўлами ҳам, шеърият хазинаси ҳам бу минг йиллик адабиётнинг жуда муҳим таркибий қисми саналади. Ҳамма замонларда халқнинг дилидаги фикрларни, қалбидаги ҳис-туйғуларни тараннум қилиш бадиий адабиётнинг бош вазифаси бўлиб келгани айни ҳақиқатдир. Шу боис “Шеър эстетик ҳодиса сифатида шоирнинг дардини ифода қилади. Дард ифодасида эса илҳом, кайфият муҳим саналади. Шунингдек, шоирнинг кайфияти гўзалликка муносабати, бемаъниликлардан нафрати, олам ва одам, табиат ва жонзотлар дунёси тўғрисидаги қарашлари шеърларида рамзий тарзда акс этади” [1].

Замонавий ўзбек адабиётининг намояндаларидан бири шоир С.Саййид ижодида ҳам шеърларнинг адабий-эстетик мазмунида ранг-баранглик мавжуд. Ушбу ранг-бarangликни юзага келтиришда ижодкорнинг бадиий изланишлари катта аҳамият касб этади. Ранг-баранглик деганда ҳам мазмуни, ҳам шоирнинг руҳий ҳолати, шу билан бирга гоҳида кичик бир шеърнинг ижтимоий моҳият касб этиши назарда тутилади. Шоир С.Саййиднинг иккиликларида ҳам мазмун, ҳам шоирнинг руҳий ҳолатининг ўйғунлиги шеър шаклига хос равишда баён қилангани кўзга ташланади. Шу боис замонавий ўзбек шеъриятида мумтоз адабиётдаги фардга мос келадиган давр шоирлари кайфиятини ўзига хос ихчам усулда ифодалаган ва икки мисрадан таркиб топган шеърий шаклнинг кўплаб учраши адабий жараён учун табиий ҳол санала бошлади.

Кейинги йилларда кўпгина ўзбек ижодкорлари, жумладан, Маҳмуд Тоир ва Сирожиддин Саййид каби халқ шоирлари ижодида халқона пафосли иккиликлар майдонга келди. Замонавий ўзбек шоирлари ижодидаги бу ихчам жанрлар мавжудлигининг асоси, албатта, мумтоз шоирлар ижодини пухта ўрганганликлари билан боғлиқдир, албатта.

Шу нуқтаи назардан баъзи ижод намуналарини мумтоз аруз вазнига тушириб ёзадиган Сирожиддин Саййид иккиликлари мумтоз фард жанрига яқинлиги билан ажралиб туради.

Масалан:

“Юрт учун кўз узра бир киприкчалик ҳам бўлмадинг,

Бир ариқ устидаги кўприкчалик ҳам бўлмадинг” [2].

Бундаги ҳикмат юртпарварлик ва юртнинг корига ярашдек улкан бир маънони ифода қилади. “Тафаккур” журналида босилган ушбу тоифадаги иккиликларини шоир “Умр фардлари” деб номлаши ҳам мумтоз адабиётдаги фардларга яқинлигидан далолат беради [1]. Шоирнинг ушбу иккилик шеърида контраст кенг қўлланилган бўлиб, биринчи мисрада “киприк” сўзи ва иккинчи мисрада “кўприк” сўзлари ўзаро қиёсланиб, метафоралар лирикалик қаҳрамоннинг Эл-юрт, Ватан учун садокат, халқ учун меҳрибон юртпарвар инсон бўлиш ҳақидаги фикрларини ифодалайди. Шоирнинг бадиий маҳорати у ўз иккилик шеърида биргина товуш орқали сўзни маъно ранг-баранглигига эришади. Яъни, биринчи мисрада киприк сўзидаги “и” унли товуши, иккинчи мисрадаги “ў” товуши сўзларни икки хил маънода ифодалаш учун бадиий вазифани бажаргани кўзга ташланади. “киприкчалик, кўприкчалик”. Зеро, кичик шаклда ёзилган шеърларда баъзан товушлар тизими ҳам муҳим рол ўйнайди. “Аслида шеърий матндаги фикр, образ, туйғу, товушларнинг ҳар бири ўзига хос мустақил структура бўлиб, алоҳида-алоҳида равишда мавжуд бўлади. Аммо шеърдаги ғоявий мазмун уларнинг бадиий яхлитлигини таъминлашга хизмат қилади” [3].

Шеърда мумтоз адабиёт ғазалларига хос радифли қофия қўлланилган “ҳам бўлмадинг”. Яъни ушбу эпифораларнинг қўлланилиши шоирнинг ифода қилган фикр-туйғуларига эмоционал куч беради.

Шоир С.Саййиднинг бадиий изланишлар самарасини “Умр фардлари” туркумида келган ушбу иккиликда бир қатор бадиий санъатлар қўлланганини ва унинг лирик қаҳрамон ички туйғуларини ифодалашда бадиий вазифани амалага оширганини кузатиш мумкин. Масалан:

“Айтмангизким, одамийдан ҳотамийлик истадим-

Одамийдан одамийга одамийлик истадим”.

Ушбу шеърда “одамий” сўзининг такрори “мукаррар” санъати асосига қурилган бўлиб “одамий” сўзи кўчма маънода “инсон” маъносида келаётгани, унга “-лик” қўшимчаси қўшиши билан икки карра сифатлаш кузатилади. Иккиликнинг иккинчи мисрасида “о” товушининг такрори шеърнинг оханг билан эшитилишида катта аҳамият касб этади. “Одамийдан одамийга одамийлик”.

Шунингдек, шеърда инсоннинг бу дунёда яшашдан мақсади яхши умр кўриб, атрофидагиларга яхшилик қилиб, ўз изида яхши ном қолдиришни “ҳотамийлик” сўзига ўрғу бериш орқали ифодлайди. Чунки, Шарқ халқлари адабиётида ҳотамийликнинг рамзи Хотамтой образи китобхонларга маълум. Шоир ушбу одамийлик ҳақидаги қарашларни уша образ тимсолидан намуна келтиради. Яъни, Хотамтой ўз умрида эл-халққа яхшилик ишлаган, ким ёрдам сўраса, уларга ёрдам берган. Шунинг учун шоирнинг юқоридаги иккиликларидаги мано ифодаси мумтоз адабиёт билан чамбарчас боғлиқ эканини таъкидлаш лозим.

Шоир С.Саййиднинг:

“Кучукфеъл кимсаларга таърифу тавсиф нечук бўлгай?

“Кучук”ни тескари ўқисанг ҳам – кучук бўлгай”.

Ушбу иккилигида маъно ифодалашда “тажоҳул ул-орифона”, яъни “билиб билмасликка олиш” поэтик усулидан фойдаланган. Яъни, шоир пасткаш, феъли ёмон одамларнинг қандай эканини билиб турган ҳолда савол беради. Иккинчи мисрада “палиндром” поэтик усулидан моҳирона фойдаланади. Яъни, “кучук” сўзи воситасида паст, тубан табиатли одамларга қайси томондан ҳам қаралса, барибир уларнинг феъли ўзгармайди, деган фикрни илгари суради [1]. “Палиндром”юнончадан олинган бўлиб, “орқага юрмоқ” маъносини англатади [4]. Шунингдек, шеърда “к” товушининг такрорий қўлланилиши одам феълини сифатлашда аллегорик маъно “кучук” сўзига урғу бергани ҳамда дидактик оҳанг устиворлигига эришгани кузатилади. Яъни биринчи мисрада савол берилган бўлса, иккинчи мисрада “кучук” – деб, персонажнинг жавоби орқали образлиликни юзага келтиради. Яъни, одам қанчалик ёмон бўлса, у умрининг оҳиригача уша характерда бўлади “кучук бўлгай” сўз ибораси орқали тимсоли тасвир билан хулосалайди.

Хулоса қилиб айтганда, шоир С.Саййиднинг икки мисрадан иборат шеърларида даврга мос жуда муҳим ва айни дамда ўз мазмуний салмоғига эга бирор ижтимоий-фалсафий ёки ахлоқий-маърифий фикр баён қилингани кузатилади. Бу ходиса эса, шоирнинг мумтоз адабиёт ва жаҳон адабиёти дурдоналаридан озиқланиб, ўз ижодида мазмун ва шаклий изланишлардан истифода этаётганидан дарак беради.

Адабиётлар

1. Гайлиева О. Ғәрезсизлик дәўири түркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы. –Нөкис, 2018. 152-б.

2.Сирожиддин Саййид. Умр фардлари. // “Тафаккур”, 2012 йил, 2-сон, 49-б.

3. Йўлчиев Қ.Типологик ўхшашликлар:бирлик ва учлик. –Тошкент: “Турон замин зиё”, 2016. 183-б.

4. Қуронов Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: “Akademnashr”, 2010. 211-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада замонавий шоир С.Саййид ижодида иккилик шеърий шакллари ҳамда унда ғоявий-эстетик моҳият ифодаси масалалари тадқиқ қилинади. Шунингдек, шоирнинг индивидуал услубий изланишлари, бадиий маҳорати ёритилади. Шоир қаламига мансуб иккилик жанрига хос шеърларнинг бадиий хусусиятлари мисоллар билан шарҳланган.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется проблемы двоестрочных поэтических форм у современного узбекского поэта Сирожиддина Саййида. А также вопросы выражения в нем идейно-эстетической сущности. На примерах поясняются художественные особенности стихов двойного жанра.

SUMMARY

Thes article analyzes examines the issues of dual poetic forms in the work of the modern poet Sirojiddin Sayyid. As well as the txspression of ideological and aesthetic essence in it. It also covers the poets individual style research and artistic skills.